

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА
[CURRENT ISSUES IN TRANSLATION STUDIES]**

УДК 811.111'255.4'373.44=161.2

Стаття надійшла до редакції [Article received] – 12.02.2022 р.

Фінансування [Financing] – самофінансування [self-financing]

Перевірено на плагіат [Checked for plagiarism] – 20.02.2022 р.

Оригінальність тексту [The originality of the text] – 90.36 %

<http://doi.org/10.17721/2663-6530.2022.41.15>

**ПОТЕНЦІЙНІ МОЖЛИВОСТІ ВІДТВОРЕННЯ АРХАЇЗМІВ ТА
ІСТОРИЗМІВ УКРАЇНСЬКОЮ МОВОЮ**

Тетяна Анатоліївна Ласинська (м. Київ, Україна)

lasinskat@ukr.net

кандидат філологічних наук, асистент
кафедри теорії та практики перекладу з англійської мови
Київський національний університет імені Тараса Шевченка
(Міністерство освіти і науки України)
01601, м. Київ, бульвар Тараса Шевченка, 14

У статті розглядаються потенційні можливості відтворення архаїзмів та історизмів при перекладі з англійської мови на українську в різних текстових жанрах таких, як художня та наукова література, історичні документи, художній та документальний кінематограф тощо.

Закцентовано увагу на тому, що характер текстової реалізації історично маркованої лексики виявляється в певному масштабі охоплення дійсності певною жанровою формою; що при перекладі історично маркованої лексики, фахівець має відтворити її семантичне забарвлення в тексті та її синонімічні ряди, що можуть бути не характерними для мови перекладу, тому перекладачеві необхідно розмежовувати значення шляхом використання пояснень, відбиття значень у контексті, застосування груп синонімів сучасних відповідників, конкретизації, описового перекладу, вилучень.

Зазначено, що поєднання способів перекладу дає змогу не перевантажувати перекладний текст іншомовними словами, значно не збільшувати обсяг тексту, зберегти його національну специфіку та семантичні складники, визначено основні українські джерела історично маркованої лексики та запропоновано алгоритм її перекладу.

Особистий внесок автора полягає у встановленні особливостей перекладу історизмів різних тематичних груп та розробці алгоритму перекладацьких дій при відтворенні архаїзмів та історизмів.

(Актуальні питання перекладознавства [Aktual'ni pytannja perekladoznavstva])

Потенційні можливості відтворення архаїзмів та історизмів українською мовою (Українською) [Potencijni mozhlyvosti vidtvorennja arhai'zmiv ta istoryzmiv ukrai'ns'koju movoju]

© Ласинська Т. А. [Lasyns'ka T. A.], lasinskat@ukr.net

Ключові слова: історично маркована лексика, історизми, архаїзми, українські художні джерела історично маркованої лексики, художні функції архаїзмів, ресурси історично маркованої лексики.

POTENTIAL POSSIBILITIES OF REPRODUCING ARCHAISMS AND HISTORIZMS IN THE UKRAINIAN LANGUAGE

Tatiana A. Lasinska (Kyiv, Ukraine)

lasinskat@ukr.net

PhD (Philology), lecturer at

Department of Theories and Practices of Translation from the English Language

Taras Shevchenko National University of Kyiv

(Ministry of Education and Science of Ukraine)

14 Taras Shevchenko Blvd., Kyiv, Ukraine, 01601

The article examines the potential possibilities of reproducing archaisms and historicisms when translating from English into Ukrainian in various text genres, such as fiction and scientific literature, historical documents, artistic and documentary cinematography, etc.

Attention is focused on the fact that the nature of the textual implementation of historically marked vocabulary is revealed in a certain scale of coverage of reality by a certain genre form; that when translating historically marked vocabulary, the specialist must reproduce its semantic coloring in the text and its synonymy series, which may not be characteristic of the language of translation, therefore the translator needs to delimit meanings by using explanations, reflecting meanings in the context, using groups of synonyms of modern counterparts, concretization, descriptive translation, extracts.

It is noted that the combination of translation methods makes it possible not to overload the translated text with foreign words, not to significantly increase the volume of the text, to preserve its national specificity and semantic components, the main Ukrainian sources of historically marked vocabulary are identified and an algorithm for its translation is proposed.

The author's personal contribution consists in establishing the peculiarities of the translation of historicisms of various thematic groups and developing an algorithm of translation actions when reproducing archaisms and historicisms.

Keywords: historically marked vocabulary, historicisms, archaisms, Ukrainian artistic sources of historically marked vocabulary, artistic functions of archaisms, resources of historically marked vocabulary.

(Current issues in translation studies [Aktual'ni pytannja perekladoznavstva])

Potential possibilities of reproducing archaisms and historicisms in the ukrainian language (in Ukrainian)

[Potencijni mozhlyvosti vidtvorennja arhai'zmiv ta istoryzmiv ukrai'ns'koju movoju]

© Lasinska T. A. [Lasyns'ka T. A.], lasinskat@ukr.net

Мета статті полягає у дослідженні потенційно можливих засобів перекладу української мови історично маркованої лексики та визначення ефективності застосування таких стратегій англо-українського відтворення історично маркованої лексики.

Актуальність роботи полягає у необхідності встановлення та диференціації ресурсних можливостей української мови для відтворення смислового об'єму вихідної мови з метою збереження стилістичної та семантичної своєрідності першоджерела.

Об'єктом дослідження є сучасна англомовна історично маркована лексика, а **предметом** – засоби її відтворення українською мовою.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженням проблеми відтворення історично маркованої лексики займались теоретики та практики перекладу: М. Рильський (1975), Л. Герасимчук (1984), Н. Ткаченко-Ходкевич (1930), В. Коптілов (1969), І. Давиденко (2014), І. Чернова (2001), Ю. Лісняк та Г. Лозинський (2007), А. Білецький (2015)

Постановка проблеми. Інформація часового характеру, яку містить архаїчна лексика, ставить перед перекладачем завдання відтворити співвідношення архаїчної семантики з її експресивністю. З огляду на часові та мовні розбіжності у мовах це завдання не завжди можливо виконати. Дослідження спрямоване з'ясувати, наскільки це доцільно і можливо здійснити у разі перекладу архаїчної лексики і яким чином практично здійснюється такий перекладацький задум.

Виклад основного матеріалу. Мовна специфіка українських перекладів, які містять історично марковану лексику, відзначається соєю самобутністю та орієнтованістю на більш нейтральні відповідники щодо маркерів історичного забарвлення. Слід зазначити, що в українських перекладах використовується невелика кількість історизмів із національним забарвленням, замість них частіше вживаються історизми із стертим та призабутим забарвленням. Також українські переклади вирізняються й своїми яскравими знахідками у відтворенні архаїчної лексики, наприклад, *пійт*, *велій* (великий), *шарлатні*, *черлений*, *околичка* тощо. Все це дає змогу стверджувати, що ресурси української мови, теоретичні наукові знання з перекладознавства та практичні надбання перекладу складають мовний

(Актуальні питання перекладознавства [Aktual'ni pytannja perekladoznavstva])

Потенційні можливості відтворення архаїзмів та історизмів українською мовою (Українською) [Potencijni mozhlyvosti vidtvorennja arhai'zmiv ta istoryzmiv ukrai'ns'koju movoju]

© Ласинська Т. А. [Lasyns'ka T. A.], lasinskat@ukr.net

PROBLEMS OF SEMANTICS, PRAGMATICS AND COGNITIVE LINGUISTICS

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

<http://semantics.knu.ua/index.php/prblmsemantics>

потенціал, що дозволяє відтворити будь-які нюанси, що зумовлює історично маркована лексика.

Як відомо, архаїзми та історизми є частиною усного та писемного мовлення, що частіше проявляють свої властивості у таких риторичних формах, як промови, крилаті вислови, приказки та інші різновиди риторичних висловлювань. В свою чергу, наприклад, у відтворенні історизмів, які функціонують у промовах, важливо зберегти експресивність і контексти, зреалізовані ритором, а в авторських висловлюваннях мають бути збережені конотативні зв'язки, значущі для мовця, натомість писемний художній текст потребує інших підходів до відтворення часових та національно-культурних конотацій, тому одним із основних етапів праці над перекладом, на думку теоретиків, є “пошук в мові перекладу і в традиції літератури, що існує в цій мові, еквівалентних засобів відтворення найважливіших рис оригіналу. Основне на цьому етапі – визначення шляху, яким піде перекладач, вибір засобів, які він використає на завершальному етапі своєї роботи” [1, с. 72].

Наприклад, при перекладі приказки “*Today me, tomorrow thee*” [2] слід враховувати те, до кого звертався автор, якщо до групи людей, то доцільно передати архаїчний займенник *thee* словом *Ви*, оскільки це сприймається як групою людей, так і кожною окремою людиною, але у разі інтимізації *thee* краще передати як *Ти*, що спростить вимову і звертання до самої людини.

Слід зазначити, що архаїзми у прислів'ях часто живуть набагато довше, ніж у інших видах мовлення, бо вони мають експресивне навантаження, легше запам'ятовуються, швидко підхоплюються і передаються завдяки наявному в них потенціалу різних риторичних ефектів, тому основним завданням перекладача є якнайповніше відтворення таких ефектів та впливів.

На нашу думку, джерелами, до яких може звернутися автор перекладу при відтворенні історично маркованої лексики, наприклад з англійської мови на українську, є різноманітні словники та довідники; глосарії лексики певних історичних періодів; словниковий склад творів відомих українських письменників, багатих на архаїчну та рідкісну лексику, оскільки у більшості словників української мови використовується також архаїчне значення, словники містять довідки, які дозволяють розкрити семантику та особливості вживання архаїчних слів в англійській та українській мовах.

(Current issues in translation studies [Aktual'ni pytannja perekladoznavstva])

Potential possibilities of reproducing archaisms and historizms in the ukrainian language (in Ukrainian)

[Potencijni mozhlyvosti vidtvorennja arhai'zmiv ta istoryzmiv ukrai'ns'koju movoju]

© Lasinska T. A. [Lasyns'ka T. A.], lasinskat@ukr.net

Слід відмітити, що дослідження джерел, семантики й структури архаїзмів та історизмів створили міцну теоретичну базу для вивчення особливостей діалектних сталих висловів, серед яких слід виділити праці Л. Г. Авксентьева, А. С. Аксамитова, В. Л. Архангельського, Н. Д. Бабича, А. М. Бабкіна, Л. А. Булаховського, Ф. П. Медведєва, Г. М. Удовиченко та ін.

Упродовж останніх десятиріч архаїзми та історизми українськими мовознавцями вивчаються досить інтенсивно, незважаючи на всі труднощі. Цінний матеріал, що містить архаїзми, зафіксовано у лексичних словниках за редакцією М. М. Онишкевича, С. Панцьо, М. М. Корзонюка та ін., у матеріалах до тлумачних словників та словників фразем А. П. Грищенка, Н. Д. Бабича, Л. І. Ройзензона, С. І. Ройзензона, В. С. Калашника та ін.

Архаїзми подаються й у регіональних фразеологічних словниках Н. Вархол, А. О. Івченко, О. С. Юрченко, В. Д. Ужченко. Поряд із нагромадженням сучасних записів зразків використання архаїзмів здійснюються апробації найрізноманітніших підходів та методів досліджень у сфері семантики. У дослідженні архаїзмів значну роль відіграли праці Б. Грінченка в унормуванні української літературної мови в галузі фонетики, лексики, граматики, стилістики.

З огляду на етимологію джерела аналізованої лексики різноманітні. Її основу складають власне слов'янські лексеми, частина яких бере початок з епохи спільнослов'янської мовної єдності, частина – старослов'янського походження, наприклад, *во дни они, возвысили, глас, отверзнутся уста, свергнутъ*. Частина ресурсної лексики виникла на спільному східнослов'янському мовному ґрунті ще в епоху Київської Русі, частина ж – пізнішого (власне українського) походження. Серед ресурсних лексем багато запозичень з російської, польської та тюркських мов, що пояснюємо тісними геополітичними контактами українців із сусідніми народами, а також латинізмами: *становий, боярин, барон, граф, кріпак, князь, феодал, поміщик, цар, холоп, шляхтич*.

Природним є використання в перекладі архаїчної лексики з релігійної літератури, хоча вона є досить специфічною: *воїнство, печалі, рече, гласи, глаголе* й т. ін.

(Актуальні питання перекладознавства [Aktual'ni pytannja perekladoznavstva])

Потенційні можливості відтворення архаїзмів та історизмів українською мовою (Українською) [Potencijni mozhlyvosti vidtvorennja arhai'zmiv ta istoryzmiv ukrai'ns'koju movoju]

© Ласинська Т. А. [Lasyns'ka T. A.], lasinskat@ukr.net

PROBLEMS OF SEMANTICS, PRAGMATICS AND COGNITIVE LINGUISTICS

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

<http://semantics.knu.ua/index.php/prblmsemantics>

Перекладач може використовувати низку окремих слів-старослов'янзмів: *древо, утроба, власть, глас, рече, рече Господь, блажен муж, рече, аз, глаголючи, благословенна, рци*.

Ресурсами для творчого відбору лексики при відтворення історично маркованої лексики може бути прошарок, пов'язаний з добою козаччини. Це назви чинів військової ієрархії – *гетьман, отман, кошовий, есаул, старшина, козак лейстровий, капітан*; різного роду військових угруповань – *військо, табір, кіш, товариство, обоз, компаніїці*; атрибутів влади – *клейноди, булава, бунчук, знамено, труба*; зброї, військового спорядження – *гаківниця, спис, ратище, чайка, байдак, панцир, намет, соцький, тисяцький, волосний, писар, гетьман* (виборний ватажок козацького війська Запорізької Січі).

Ще одним цікавим ресурсом є пласт лексики, пов'язаний з подіями 1930-70 років, які спричинили нівеляційну динаміку лексичного складу української мови. В результаті для сучасників вони є рідковживаними, частково обсолетизованими в результаті архаїзації, яку хоча і називають штучною, та вона іноді виступає джерелом передачі архаїзмів і могла б застосовуватися в таких цілях частіше, наприклад, *долішній, горішній, достоту, враз, звіхневий, всенький* (косий), *наметень, напозір* (валун), *небавом, робітня* (майстерня), *сливе* (майже), *зизий* (косоокий), *спиж* (бронза), *цаль, цебро* (дюйм), *тамувати* (зупиняти), *чудуватися, чернявець* (дивуватися), *бережина* (берегова лінія), *чота* (рій), *виміна* (обмін), *шанець* (окоп), *нараз* (раптом), *філіжанка* (чашка), *чинш* (оброк), *щирий* (про речовину), *вертена* (ущелина), *горбовина* (височінь), *балада* (балада) [3].

Щодо літературних ресурсів історично маркованої лексики, вони невичерпні у творах Тараса Шевченка, Лесі Українки, Пантелеймона Куліша та багатьох інших письменників. Так, Тарас Шевченко вживає архаїзми, які, з одного боку, позначені піднесеністю, що поєднується з героїзацією, романтизованою гіперболізацією подій минувшини, іронією, зневагою (*жупани*). Архаїзми, нав'язані історією часів Київської Русі, виконують у Шевченкових текстах функцію відтворення минувшини: *шелом, русичі списи,, злато, улуси, отроки, дружина*. У прямому та переносному значенні Шевченко вживає, наприклад, *вельможная пані, сатрап, орда, візантійство, отаман* (як одна із форм звернення до козаків – *брати-отамани*).

Архаїзми у поезії Шевченка виконують різні художні функції:

(Current issues in translation studies [Aktual'ni pytannja perekladoznavstva])

Potential possibilities of reproducing archaisms and historizms in the ukrainian language (in Ukrainian)

[Potencijni mozhlyvosti vidtvorennja arhai'zmiv ta istoryzmiv ukrai'ns'koju movoju]

© Lasinska T. A. [Lasyns'ka T. A.], lasinskat@ukr.net

- ✓ лексичні архаїзми: *вертоград* (сад), *оливо* (олівець), *глаголи* (слова, мова), *пря* (спір), *чертог* (палац), *живот* (життя), *лиця* (щоки), *вої* (вояки), *ретязь* (ланцюг), *ланіти* (щоки);
- ✓ лексико-словотвірні архаїзми: *правдалюбіє* (правдолюбність), *возвістити* (сповістити), *возлісся* (узлісся), *возвеселити* (звеселити), *подружіє* (подружжя, подруга), *воспівати* (оспівувати), *телець* (теля);
- ✓ лексико-фонетичні архаїзми: *глава* (голова), *злото* (золото), *врата* (ворота), *древо* (дерево), *враг* (ворог);
- ✓ семантичні архаїзми: *подлий* (незнатний), *витати*, *вітати* (присутність у будь-якому місці), *позорище* (видовище).

Серед архаїзмів, використаних Шевченком, значну частину становлять церковнослов'янізми, зокрема – створені поетом за лексотвірними взірцями давньоруської мови. Органічним елементом є архаїзми, що мають жанрові ознаки молитви, гімну. Для збереження стилістичних прийомів першоджерела у переспівах зі “Слова о полку Ігоревім” Т. Шевченко використовує лексичні та лексико-словотвірні архаїзми: *зигзицею*, *ладо*, *рукав боборовий*, *отру*, “*В Путивлі-граді вранці-рано*”, *огненний* (Плач Ярославни), *веселіє*, *незнаємому полі*, *на пригону* (на допомогу), *господине* (дохристиянське звернення до богів у древніх русичів), *еси* – функціонально навантажує, увиразнюючи авторську іронію, послання. По-різному реалізує семантику офіційно-шанобливої номінації знаті – *ясновельможний* [див. 4].

Твори П. Куліша й по сьогодні є джерелом досліджень архаїчної лексики та невичерпною скарбницею її ресурсів. Запозичення з давньої української мови разом із запозиченнями з інших мов, на думку П. Куліша, повинні були сприяти збагаченню лексичного фонду мови, розширювати її семантичні горизонти. Архаїчна лексика посіла чільне місце і в епістолярії митця. Листи П. Куліша, його темперамент і думка, потребували оживлюваного стилю. Його головним засобом знову ж таки стали церковнослов'янізми, наприклад, *жизнь*, *празник*, *сторицею*, *благий*, *благодатний*, *скудельний сосуд*, *блаженний*, *вовіки*, *во спасеніє*, *глаголити*, *збагацати*, *оглашати*, *восхвалити*, *глас*, *рождати*, *стезя*, *совіт*, *труждатися*.

Ресурсами відтворення історично маркованої лексики можуть бути:

(Актуальні питання перекладознавства [Aktual'ni pytannja perekladoznavstva])

Потенційні можливості відтворення архаїзмів та історизмів українською мовою (Українською) [Potencijni mozhlyvosti vidtvorennja arhai'zmiv ta istoryzmiv ukrai'ns'koju movoju]

© Ласинська Т. А. [Lasyns'ka T. A.], lasinskat@ukr.net

PROBLEMS OF SEMANTICS, PRAGMATICS AND COGNITIVE LINGUISTICS

Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine

<http://semantics.knu.ua/index.php/prblmsemantics>

- ✓ неологізми; книжна лексика; слова, рідко вживаються, наприклад, *во дні они, глас*;
- ✓ слова з урочистим забарвленням, наприклад, *воїн, стражденний, корифей* [5];
- ✓ осучаснені застарілі слова у літературній мові, наприклад, *лучник, інквізиція, кольчуга*;
- ✓ поетичні слова, наприклад, *живодайний, захмарний, борня, блакить, вітровіння, злотокоший* [5];
- ✓ стилістично марковані архаїзми, наприклад, *зріти* (бачити), *вия* (шия), *ликувати* (радіти), *ланіти* (щоки), *відати* (знати);
- ✓ словотвірні, наприклад, *словеса* (слова), *возвеличувати* (звеличувати), *творитель* (творець);
- ✓ лексико-фонетичні, наприклад, *прах* (порох), *глас* (голос), *вольний* (вільний), *храм* (хороми);
- ✓ фонетичні, наприклад, *крававий* (кривавий), *зіма* (зима), *збірати* (збирати), *крівавий, братік* (братик) [5];
- ✓ семантичні (є застарілими в одному значенні), наприклад, *братися* (одружуватися), *живіт* (життя), *староста* (голова сільської громади) [5], а також слова, що виконують важливу називну функцію, поширені й тривалий час використовуються в мові, вступають в активні семантико-словотвірчі зв'язки з іншими словами, менше підлягають процесові старіння, наприклад, *брань* (битва), *воістину чоло, боріння, уста, глагол* тощо [5].

Отже, розвиток системи лексикографії та літератури сприяє розумінню англійської архаїчної лексики фахівцями з перекладу та функціонуванню архаїчної лексики у перекладах, а для її відтворення необхідна певна послідовність і закономірність дії, серед яких:

- ✓ встановлення часових особливостей оригіналу (наприклад, це дійсно історичний текст, чи лише стилізований під старовину або давню епоху) та всіх аспектів його змісту і генезу;
- ✓ визначення із загальним принципом перекладу цього твору (шляхом стилізації чи осучаснення);
- ✓ відтворення часового складника історичної приналежності за допомогою словників, а у разі неможливості шляхом інформаційного опису чи пояснення.

(Current issues in translation studies [Aktual'ni pytannja perekladoznavstva])

Potential possibilities of reproducing archaisms and historizms in the ukrainian language (in Ukrainian)

[Potencijni mozhlyvosti vidtvorennja arhai'zmiv ta istoryzmiv ukrai'ns'koju movoju]

© Lasinska T. A. [Lasyns'ka T. A.], lasinskat@ukr.net

Тобто процес відтворення історизмів двоетапний, на першому з яких, передбачається робота з довідковими джерелами для встановлення автентичності та значення історизму, другий, пошук його еквівалента або синонімічного варіанта із подібним стилістичним, функціональним, семантичним та хронологічним забарвленням та їх відбір з огляду на точність відбиття його історичної інформативності та експресивності за допомогою перекладацьких трансформацій і прийомів (архаїзація, вилучення, модернізація, нівелювання).

Висновки: При перекладі історизмів і архаїзмів необхідно дотримуватися збережувального принципу відтворення їхнього семантичного забарвлення та синонімічних рядів, де застосування прямих лексичних відповідників інколи може бути недоцільним і неприйнятним, з огляду на коректність відтворюваної інформації про їх культурні та історичні факти. В свою чергу, непрямі замітники історизмів та архаїзмів можуть бути засобами відбиття історичної стилізації на рівні контексту та сприяти часовій інформатиції історизмів.

Література:

1. Чередниченко, О. «Добиратися до неперекладного.» *Vsesvit* 11 (1991).
2. *The Tragedy of Hamlet, Prince of Denmark*, accessed <http://shakespeare.mit.edu/hamlet/full.html>.
3. Гайдученко, Г. М. «Застаріла лексика як засіб творення колориту епохи в історичних творах українських письменників.» *Матеріали доповідей і повідомлень Всеукраїнської науково-практичної конференції* (Київ–Херсон, 1996): 147–149.
4. Зорівчак, Р. П. *Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози)* (1989).
5. Гайдученко, Г. М. «Прийоми введення застарілої лексики в канву художніх творів.» *Південний архів. Філологічні науки* 1 (1998): 31–37.

References:

1. Cherednychenko, O. «Dobyratysja do neperekladnogo.» *Vsesvit* 11 (1991).
2. *The Tragedy of Hamlet, Prince of Denmark*, accessed <http://shakespeare.mit.edu/hamlet/full.html>.
3. Gajduchenko, G. M. «Zastarila leksyka jak zasib tvorennya kolorytu epohy v istorychnyh tvorah ukrai'ns'kyh pys'mennykiv.» *Materialy dopovidej i povidomlen' Vseukrai'ns'koi' naukovo-praktychnoi' konferencii'* (Kyj'v–Herson, 1996): 147–149.
4. Zorivchak, R. P. *Realija i pereklad (na materialy anglomovnyh perekladiv ukrai'ns'koi' prozy)* (1989).
5. Gajduchenko, G. M. «Pryjomy vvedennja zastariloi' leksyky v kanvu hudozhnih tvoriv.» *Pivdenyj arhiv. Filologichni nauky* 1 (1998): 31–37.

(Актуальні питання перекладознавства [Aktual'ni pytannja perekladoznavstva])

Потенційні можливості відтворення архаїзмів та історизмів українською мовою (Українською) [Potencijni mozhlyvosti vidtvorennja arhai'zmiv ta istoryzmiv ukrai'ns'koju movoju]

© Ласинська Т. А. [Lasyns'ka T. A.], lasinskat@ukr.net